

ZEMĚDĚLSTVÍ V NÁRODNÍM PARKU PODYJÍ

VERONIKA DUBOVSKÁ

Ing. VERONIKA DUBOVSKÁ

Působí na Správě Národního parku Podyjí v oddělení obecné ochrany přírody, kde se zabývá zemědělskou problematikou a aplikovanou krajinnou ekologií.

Národní park Podyjí vznikl v roce 1991 k ochraně části průlomového údolí Dyje a okolní přírody. Celá oblast se nachází v nejzazším cípu jihozápadní Moravy na Znojemsku, při hranici s Dolním Rakouskem. Většina návštěvníků si Znojemsko a Podyjí spojuje především s vínem a okurkami, ti přírodě nakloněnější pak právě s existencí našeho nejmenšího národního parku. Oblast byla soustavně osídlena již od počátku neolitu a k této době také datujeme její první zemědělské obhospodařování. Intenzita hospodaření v době bronzové a zejména v latěnu však postupně vzrůstala díky příznivým půdním a klimatickým podmínkám na hranici hercynika a panonie i technologickému pokroku. Od vrcholného středověku tu existovala politická hranice, kterou po staletí tvořila řeka Dyje. Složitý terén hlubokého říčního údolí však vždy bránil intenzivnějšímu zemědělskému využití tohoto území a člověk tu ponechal přírodě dostatek místa pro přírodní procesy. Takto zůstal zachován rozsáhlý komplex listnatých lesů s vysokým stupněm přirozenosti, který se posléze stal základem pro

jádrové území národního parku. V souladu s nejnovějšími poznatky na poli aplikované ekologie tak převážná většina těchto lesních ploch bude ponechána samovolnému vývoji, bez výraznějších zásahů člověka v budoucnu. I přesto některé partie údolních svahů byly dlouhodobě odlesněny. Týká se to například poloh kolem výšinných hradišť, středověkých hradů a míst, která byla vhodná pro zakládání vinogradů. Taková místa, a též světliny v teplomilných zakrslých doubravách, jsou často centry výskytu těch nejceněnějších druhů rostlin, živočichů i biotopů. Tyto druhy i biotopy jsou reliktem doby, kdy lesní světliny byly součástí přirozené struktury lesa, která byla kromě abiotických podmínek ovlivňována i existencí populací divoce žijících kopytníků. Začátkem neolitu jejich působení začala nahrazovat lesní pastva domácího skotu, koní, ovcí a koz. Aby nedocházelo ke ztrátám druhové pestrosti a biotopové různorodosti lesa na stanovišti teplomilných doubrav, je nezbytné na těchto místech aktivně zasahovat a jako managementové opatření navrátit i pastvu v lese.

Volná pastva ovcí odstartovala v roce 1992 na Havranickém vřesovišti systematickou péčí o teplomilné stepní trávníky. Foto Martin Škorpík

Dříve velmi vzácná Kudlanka nábožná je dnes typickým druhem pastvin na východním okraji NP Podyjí. Foto Martin Škorpík

Na zemědělsky vhodnějších plochách mimo kaňon řeky vznikly během staletí postupným odlesňováním plochy orné půdy, sadů nebo vinic. Na méně úrodných plochách, za přispění dlouhodobé pastvy, se postupně vyvinula unikátní keříčková vegetace vřesovišť a stepních lad. I uvnitř lesního komplexu zůstaly zachovány specifické typy odlesněných ploch, zejména údolní louky, které vznikly v blízkosti vodních mlýnů na řece Dyji, nebo proslulá vinice Šobes, kde se vinná réva pěstovala již od středověku. Šíře jednotlivých typů biotopů je proto v Národním parku Podyjí unikátní i z celorepublikového hlediska a řada těchto typů náhradních společenstev by bez pravidelné a dlouhodobé péče člověka - zemědělce zcela jistě zanikla. Jmenujme například evropsky významný biotop kručinkových doubrav nebo některé druhy rostlin, jako zápalečku větší, lýkovec vonný a starobylé plevely jako je hlaváček plamenný či prorostlík okrouhlolistý.

NEDÁVNÁ MINULOST

Jelikož leží Podyjí v pohraničí, ostatně jako všechny národní parky České republiky, bylo území negativně ovlivněno nejprve poválečným odsunem moravských Němců, přičemž některé obce byly prakticky celé vysídleny. Posléze došlo v éře kolektivizace vesnice ke vzniku velkých zemědělských podniků typu státních statků či JZD (pro mladší ročníky „Jednotných zemědělských družstev“), které hospodařily na vysokém

podílu prakticky zestátněných pozemků. Dříve se v rodinách sedláků dědila půda z generace na generaci, noví hospodáři k ní neměli a často dodnes nemají jakýkoliv vztah. Všechny tyto skutečnosti umožnily masivní scelování pozemků do obrovských lánů bez jakéhokoliv respektování přírodních podmínek, o majetkových vztazích nemluvě. Velké celky zemědělské půdy byly následně odvodněny a vlhké a podmáčené louky rozorány. Množství krajinné zeleně, zejména tisíce ovocných a hraničních stromů, stovky kilometrů mezí či hektary drobných remízků byly nenávratně znič-

ny. Na východním okraji národního parku bylo dynamitem odstraněno množství skalních výchozů porostlých stepní vegetací. Taková místa byla následně „rekultivována“, takže dodnes je jejich přínos pro zemědělskou produkci prakticky nulový. V sedmdesátých letech minulého století došlo rovněž k masivnímu nástupu použití průmyslových hnojiv a prostředků chemické ochrany rostlin. Důsledkem jejich nesmyslného nadužívání byla téměř úplná likvidace mnoha druhů a skupin hmyzu vázaných na otevřenou krajinu, například samotářských blanokřídlých, střevlíkovitých brouků, motýlů atd.

Po sametové revoluci se zemědělské podniky transformovaly do podoby akciových společností hospodařících na velkých výměrách. Pouze na viničních tratích začali někteří drobní vinaři soukromě hospodařit, ale i na vinicích je jejich podíl spíše menší a převažují velké vinařské společnosti. Způsoby obhospodařování půdy, potažmo krajiny, které z této situace vyplynuly, však v dlouhodobém horizontu zapříčinily výraznou degradaci půdy, masivní větrnou i vodní erozi, narušení odtokových poměrů v území, snížení retenční schopnosti či druhové diverzity v zemědělské krajině a její celkovou unifikaci. Ani v tržním prostředí se způsoby hospodaření na zemědělské půdě a vztah k ní příliš nezměnily. V některých aspektech se naopak negativní jevy způsobené intenzivní průmyslovou velkovýrobou a honbou za maximální efektivitou ještě více prohloubily. Situace v regionu Podyjí

Intenzivní vinohrady obklopují jihovýchodní okraj národního parku. Foto Martin Škorpík

Změna struktury pozemků a využití krajiny na Havranickém vřesovišti po sedmdesáti letech.

je v tomto ohledu dosti tristní. Okolí národního parku je z větší části obklopeno středně úrodnými kambizeměmi, zatímco na východnějších oblastech Znojemska převažuje vysoký potenciál přirozené úrodnosti zdejších půd – vyskytují se tu v ČR nejúrodnější černozemě a hnědozemě.

Po vzniku Národního parku Podyjí v roce 1991 tak patřilo zemědělství k jednomu z nejvíce negativních faktorů ovlivňujících předměty jeho ochrany. Klíčovým územím, v němž se uplatňují negativní jevy spojené se zemědělskou velkovýrobou, je zejména ochranné pásmo národního parku. To je z hlediska pufrace negativního vlivu zemědělské výroby důležité již proto, že jeho značná část je situována na pozemcích svažujících se dovnitř národního parku k údolí Dyje. Přestože se na poli nápravy nepříznivých vlivů podařilo již leccos odčinit, stále je to velká výzva pro správu NP i do budoucna. Změna nevyhovujícího stavu z hlediska ochrany přírody a krajiny tak bude i ve světle nastupující klimatické změny spojené s výraznými periodami sucha a nedostatku vody zcela jistě nelehká a trnitá. Už jen proto, že Znojemsko patří podle aktuálních údajů mezi nejsušší regiony ČR.

CO PŘINESLA NOVELA ZÁKONA Č. 114/1992 SB., O OCHRANĚ PŘÍRODY A KRAJINY

Dne 1. 6. 2017 vstoupila v platnost novela zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, která upravila právní postavení národních parků v platné legislativě a provedla úpravu některých právních institutů. Novelizována byla i ustanovení týkající se

přímo zemědělské produkce. Od této chvíle je tedy na celém území národního parku zakázáno používat biocidy (§ 16 odst. 2 písm. h) a také je zakázáno používat na pozemcích mimo zahrady umělá hnojiva, kejdu, silážní šťávy nebo pozemky vápnit (§ 16 odst. 2 f). Takto nastavené podmínky pro zemědělské hospodaření v národním parku se prakticky neslučují s konvenčními systémy zemědělské produkce a ve své podstatě odpovídají systémům ekologického zemědělství ve smyslu zákona č. 242/2000 Sb., o ekologickém zemědělství. Dříve byly podmínky pro zemědělské hospodaření legislativně upraveny na úrovni nařízení vlády a v případných správních řízeních bylo jejich vymáhání značně problematické. V této oblasti tudíž došlo z pohledu výkonu práva k velmi výrazné změně. Novela se však naopak příliš nedotkla režimu, který platí v ochranných pásmech zvláště chráněných území, zde zůstává prakticky všechno při starém a možnosti ovlivnění systémů zemědělského hospodaření ze strany orgánu ochrany přírody v ochranném pásmu národního parku jsou tudíž značně omezené. Ochranné pásmo NP Podyjí je bohužel zemědělsky velmi intenzivně využíváno. Pro úplnost dodejme, že zákonem stanovené limity pro zemědělství na území ochranného pásma národního parku jsou dokonce slabší, než pro zemědělské hospodaření v chráněných krajinných oblastech.

Co výše uvedená změna legislativy znamená pro Podyjí prakticky? Správa NP je povinna při výkonu své správní agendy zajistit, aby hospodaření všech zemědělských podnikatelů bylo na území národního parku

postupně upraveno do souladu se zákonem. Byla zahájena správní řízení a výsledkem budou rozhodnutí, která stanoví jednotlivým zemědělským subjektům způsoby zemědělského hospodaření v jejich zájmovém území. Způsoby zemědělské produkce budou v rámci tohoto řízení určeny v podrobnosti na dílec půdního bloku v rámci registru LPIS. Je zcela evidentní, že vzhledem k výše uvedeným zákonným limitům budou muset být doposud provozované systémy konvenční či integrované produkce převedeny do systémů ekologického zemědělství. Z tohoto důvodu bylo z podnětu Správy NP zpracováno akreditovaným poradcem MZe odborné vyjádření, které má zemědělským subjektům hospodařícím v národním parku pomoci s převedením jejich dosavadního způsobu hospodaření do těchto systémů. V odborném vyjádření jsou např. navrženy možné způsoby zemědělské produkce v jednotlivých kulturách (orná půda, vinice, sady) bez použití biocidů, umělých hnojiv, kejdy a silážních šťáv včetně podrobného popisu agrotechnických operací (osevní postupy, ochrana proti chorobám a škůdcům, hnojení) a zhodnocení současné situace na úseku podpor (dotací) v zemědělském sektoru a možnost jejich čerpání v dotčeném území.

Jak již bylo výše uvedeno, v ochranném pásmu národního parku nejsou legislativní instituty umožňující orgánu ochrany přírody ovlivnit způsoby zemědělského hospodaření příliš silné. Lze omezeně využít zejména institutů obecné ochrany přírody či ve výjimečných případech druhové ochrany. Zemědělské podnikání mimo zvláště chráněné území je tak prakticky korigováno pouze platnou legislativou v gesci MZe a zejména dotační politikou státu. Podstatnou změnu v omezení negativního vlivu intenzivního zemědělství na přírodu a krajinu v ochranném pásmu NP (potažmo na zemědělských pozemcích v celé ČR) by tak dle našeho názoru přineslo spíše výrazné omezení přímých plateb (SAPS, greening) a přesun prostředků do nadstavbových opatření vyplácených v rámci Programu rozvoje venkova (dále jen „PRV“). Bez zásadní změny v nastavení systému zemědělských dotací v novém programovém období PRV tak ani nelze očekávat větší ekologizaci zemědělské produkce, snížení zátěže na životním prostředí a odstranění výše uvedených negativních jevů způsobených intenzivní zemědělskou výrobou.

Krajinu na Hnanicku v ochranném pásmu NP dnes ve velké míře pokrývají intenzivně vedené vinohrady. Foto Martin Škorpík

JAK UCHOPIT ZMĚNU K LEPŠÍMU

V současné době je zemědělci hospodařícími na území národního parku a jeho ochranného pásma využíváno několik dotačních titulů agroenvironmentálně - klimatických opatření (AEKO) v rámci PRV. Plošně nejvýznamnějším titulem je „Integrovaná produkce révy vinné – nadstavbová ochrana vinic“. Je velmi potěšitelné, že postupně vzrůstá i plocha biovinic, tzn. certifikovaných biovinářů hospodařících v titulu „Ekologické zemědělství“. Jedná se zejména o menší rodinná vinařství, pro něž se stává produkce biohroznů a následná výroba biovína nejenom marketingovým tahem, ale zároveň životní filozofií. Na péči o trvalé travní porosty využívají podyjští zemědělci rovněž několik titulů. Jedná se o tituly „Mezofilní a vlhkofilní louky“ a „Horské a suchomilné louky“. Vzhledem k nedostatku skotu v okolí však bohužel není využíváno titulu na ošetřování druhově bohatých pastvin, a proto klasické pastviny se stády hovězího dobytka v Podyjí prakticky nenajdete. Velmi specifickým opatřením, bez kterého by plošně rozsáhlá péče o unikátní vřesoviště a stepní lada nebyla možná, je titul „Suché stepní trávníky a vřesoviště“. Takto jsou obhospodařovány plochy na Kraví hoře u Znojma nebo v okolí Havraníků. Bez pastvy ovcí na těchto lokalitách by tyto unikátní biotopy zanikly. Na menších plochách orné půdy bylo rovněž několikrát využito titulu „Zatravňování orné půdy“. Vzhledem k širokému spektru sekundárních společenstev, které vyžadují zemědělské obhospodařování, nelze na všechna po-

třebná managementová opatření využít dotačních titulů v rámci PRV, a to s ohledem na jejich podmínky. Péče o minoritní biotopy je proto zajišťována ve vlastní režii Správy NP s využitím dotací v gesci MŽP. Jedná se zejména o Program péče o krajinu. Díky němu je možné provádět pravidelné odstraňování invazních či náletových dřevin z luk a vřesovišť, ruční kosení nebo péči o různé formace krajinné zeleně, jako jsou staré ovocné sady, stromořadí, aleje či remízky. Správa NP rovněž založila malou ovocnou školkou, kde se snaží rozmnožovat staré odrůdy ovocných dřevin, které lze místy v Podyjí dosud nalézt, a následně je vracet do krajiny.

Mezi způsoby zemědělské péče o pozemky můžeme aktuálně zařadit rovněž projekt Military LIFE for Nature společnosti Be-leco. Na dvou lokalitách u Havraníků a na

Mašovické střelnici byla zavedena pastva divokých koní. Věříme, že i tento projekt podpoří zachování unikátní biodiverzity v našem národním parku a částečně zachová úseky otevřené vřesovištní a stepní krajiny. Výhodou tohoto typu pastvy je skutečnost, že plemeno exmoorských pony ochotně spásá i stařinu a třtinu křovištní, jež při běžné pastvě zůstává téměř nedotčena. Exmoorští koně ochotně spásají i výmladky dřevin které jsou pro ovce rovněž nepoživatelné. Exkrementy vznikající při pastvě jsou prvním článkem regenerace ekologických vazeb. Ty jsou postupně obsazovány nedávno ještě nezvěstnými druhy koprofágních brouků, jejich hmyzími predátory, saprofágy, houbami. A loví zde i vzácné druhy ptáků, jako dudek a chocholouš.

POZEMKOVÉ ÚPRAVY JAKO ÚČINNÝ NÁSTROJ OCHRANY PŘÍRODY?

Pozemkové úpravy by měly patřit mezi nosné nástroje ochrany a tvorby venkovské krajiny, neboť právě kapitola pozemkových úprav patří mezi významně podporovaná opatření PRV v gesci MZe. Při komplexních pozemkových úpravách (dále jen „KPÚ“) vznikají společná zařízení sloužící ke zpřístupnění pozemků, k omezení eroze, k odvedení povrchových vod a ochraně před záplavami nebo k utváření životního prostředí pro člověka i mnoho druhů venkovské krajiny. Pod pojmem „společné zařízení“ si lze představit například polní cesty, vodní nádrže, zatravněné průlehy nebo vysazené prvky zeleně. Na tato potřebná opatření jsou vynakládány ze strany státu nemalé finanční prostředky. Jsou však vždy plně a beze zbytku využity tak, aby došlo fakticky na každém jednotlivém katastrálním území k naplnění základního účelu

Vřesoviště na Kraví hoře u Znojma se mnoho desetiletí po zrušení vojenského cvičiště změnilo v pestrou lesostep

Větrná eroze je ve východní části vážným problémem. Foto Martin Škorpík

pozemkových úprav? Je dosaženo faktické změny a zlepšení situace na úseku ochrany přírody a krajiny, ke zvýšení ekologické stability území či k narovnání vlastnických vztahů či majetkových křivd z let nedávno minulých, které se nesmazatelně podepsaly i na tváři naší krajiny?

Na území Národního parku Podyjí a jeho ochranného pásma byly dosud dokončeny dvě komplexní pozemkové úpravy, a to v k.ú. Hnanice a v k.ú. Čížov. V Hnanicích došlo zejména k vyjasnění vlastnických vztahů k pozemkům v souvislosti s plánovanou masivní výsadbou vinic. Z hlediska krajinotvorných opatření nedošlo bohužel z pohledu Správy NP k výraznějšímu doplnění polně-viniční krajiny formacemi krajinné zeleně. V dotčeném území nebyl totiž k dispozici dostatek státní půdy, a proto byly v katastru Hnanic vytyčeny prakticky pouze pozemky územního systému ekologické stability (ÚSES), z nichž valnou část tvořila stávající mimolesní zeleň. Volné plochy pro další realizaci krajinné zeleně, které by rozčlenily velké bloky monotónních vinic a zmenšily měřítko krajinné mozaiky, nebyly k dispozici.

KPÚ v katastru Čížova lze z pohledu orgánu ochrany přírody hodnotit mnohem pozitivněji. Celý obvod pozemkové úpravy ležel na území národního parku a Správa NP v rámci procesu KPÚ mohla uplatnit své požadavky také z pozice orgánu ochrany ZPF. V území bylo k dispozici dostatečné množství státní půdy a i obec přistoupila k celé záležitosti velmi zodpovědně.

Výsledná podoba KPÚ v Čížově zajišťuje důslednou protierozní ochranu území zejména ve formě zatravněných pásů, které jsou situovány v drahách soustředěného odtoku. Voda z přívalových dešťů, která velmi často působila v obci škody, je díky vybudovanému průlehu na polní cestě svedena na zatravněné plochy mimo intravilán. Také se podařilo prosadit zatravnění celé plochy zatrubněné drobné vodoteče, aby se mohlo přistoupit k její revitalizaci. Neméně důležité je vytyčení tzv. přechodových pásů na hranici mezi ornou půdou a plochami přírodní a přírodě blízké zóny NP. Tyto plochy přešly do majetku Správy NP a budou sloužit k managementu ve formě řízené sukcese, což přispěje k výrazné ochraně lesních porostů národního parku. KPÚ zajistila také zahuštění sítě polních cest, které slouží mimo jiné jako turistické stezky a jsou spojeny do tzv. malého čížovského okruhu. V neposlední řadě byly určeny plochy pro výsadbu krajinné zeleně a ta stávající byla striktně zaměřena a zmapována.

I přes velmi významnou změnu ve struktuře a měřítku krajiny, kterou se nám v rámci KPÚ v obci Čížov podařilo dohodnout a na jejímž uvedení do praxe aktivně pracujeme, je na místě konstatovat, že tyto záměry se podařilo prosadit zejména prostřednictvím výkonu vlastnických práv k pozemkům a nikoliv z pozice orgánu ochrany přírody, který by měl tato opatření ve veřejném zájmu hájit. Proto by bylo dle našeho názoru více než žádoucí, aby v každém katastru

v ČR zůstala pro realizaci KPÚ nedotknutelná rezerva státní půdy. V dlouhodobém horizontu totiž taková prozíravost bude pro státní rozpočet mnohem levnější, než bezhlavé prodeje státní půdy za účelem získání krátkodobého zisku. Prevence vzniku povodní, snaha o zadržení vody v krajině a protierozní ochrana půdy zajišťují nemalé úspory potenciálně vyplácených povodňových škod a náhrad v souvislosti s následky sucha na zemědělských plodinách nebo při financování odbahňování rybníků. Bohužel je ale zřejmé, že s ohledem na situaci v některých katastrech v České republice, je na zajištění dostatečné rezervy státní půdy již pozdě. KPÚ se tak zde budou realizovat buď pouze „na papíře“, anebo bude realizace společných zařízení a ekologicky stabilní krajiny mnohem dražší, o ceně za odstraňování následků povodní a jiných přírodních katastrof nemluvě.

NA ZÁVĚR

Zemědělské hospodaření v Národním parku Podyjí a jeho ochranném pásmu je velmi pestré a různorodé. Mezi stěžejní úkoly Správy NP proto patří, aby prostřednictvím vhodné zemědělské péče zůstalo přírodní bohatství v NP Podyjí a zejména v jeho ochranném pásmu zachováno pro příští generace a jeho stav se postupně zlepšoval. Pestrá a různorodá příroda zároveň vždy uvozuje stabilitu a krásu krajiny. Zemědělská krajina je téměř na všech místech vstupní branou do Národního parku Podyjí. Lze jen doufat, že v budoucnu se stane zdrojem oddechu a poučení o přírodních a kulturních hodnotách nejen území Národního parku Podyjí, ale i zemědělská krajina, která jej obklopuje.